

*А.Е. Юзефович, д.е.н., професор,
член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник
відділу економічних досліджень,
Інститут продовольчих ресурсів
НААН України*

ПРОДОВОЛЬЧІ РЕСУРСИ І СОЦІАЛЬНИЙ ПРОГРЕС

Наведено результати дослідження зміни обсягів виробництва сировинних та споживання продовольчих ресурсів під впливом фінансово-економічних криз в Україні. Визначено тенденції коливання життєвого рівня населення країни та дотримання соціальних стандартів споживання харчових продуктів в нестабільних умовах розвитку національної економіки.

Наголошено на необхідності забезпечення збалансованого виробництва сільськогосподарської сировини і харчових продуктів із платоспроможним попитом на них і експортними потребами.

Ключові слова: ринкові трансформації економіки, фінансово-економічна криза, сировинні ресурси, харчові продукти.

Приведены результаты исследования изменения объемов производства сырьевых и потребления продовольственных ресурсов под влиянием финансово-экономических кризисов в Украине. Определены тенденции колебания жизненного уровня населения страны и соблюдения социальных стандартов потребления пищевых продуктов в нестабильных условиях развития национальной экономики.

Сделан акцент на необходимости обеспечения сбалансированного производства сельскохозяйственного сырья и пищевых продуктов с платежеспособным спросом на них и потребностям экспортных поставок.

Ключевые слова: рыночные трансформации экономики, финансово-экономический кризис, сырьевые ресурсы, пищевые продукты.

The paper presents the results of a study changes in production and consumption of raw food resources under the influence of financial and economic crisis in Ukraine. Were identified trends fluctuations living standards of the population and compliance for the social standards of food consumption in the unstable conditions of the national economy.

In the article it is emphasized the necessity of providing of the balanced production of agricultural raw material and food products with solvent demand on them and export necessities.

Keywords: market transformation of the economy, financial-economic crisis, raw materials and food products.

Постановка проблеми. Протягом минулого століття населення України, в яких би кордонах воно не проживало, знаходилося у вирі подій своєї епохи. На його долю, як і інших народів, випали нелегкі часи. І незалежно від того, які невідкладні питання приходилося розв'язувати суспільству, на першому місці завжди стояла продовольча проблема.

В Україні впродовж багатьох років виробництво сировинних і продовольчих ресурсів та розвиток галузей сільського господарства і харчової промисловості владними структурами неодноразово визначалися пріоритетними. Проте, від цього часто мало що змінювалося. Фактично розвиток продовольчої системи країни завжди був і залишається першою необхідністю і гарантією забезпечення соціального прогресу. Україна після проголошення незалежності стала на шлях державотворення і ринкових перетворень вітчизняної економіки. Зміна суспільно-політичного устрою, формування приватної власності, перехід до нових

форм господарювання на засадах конкуренції відбувалися одночасно. Рішення, які приймалися органами законодавчої і виконавчої влади, щодо системного реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, не завжди давали очікувані позитивні результати.

Визначальним критерієм ефективності реформ мають бути не тільки очікувані перспективи, що особливо важливо, але й мінімальні втрати під час їх проведення. Мається на увазі, перш за все, дотримання соціальних стандартів життєдіяльності кожної людини в суспільстві. Однією з їх найважливіших складових є науково обґрунтовані норми споживання основних продуктів харчування населенням України. Гарантії їх дотримання визначаються не тільки виробничим потенціалом сільського господарства і харчової промисловості, але й купівельною спроможністю споживачів. Забезпечення зазначених умов лежить в площині стабільного покращення макроекономічної ситуації в державі. З огляду на те, коли в сучасних умовах кризові явища в економіці під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників почастишали, необхідно нарощувати антикризовий потенціал для їх запобігання та нейтралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З питань реформування національної економіки на ринкових засадах з часу започаткування була розроблена велика кількість концепцій, доктрин, стратегій, прогнозів та програм їх втілення в життя. Одночасно результати наукових досліджень в сфері аграрної економіки дали можливість визначити найважливіші напрями, методи і ресурси успішного реформування продовольчої системи України [1, 2, 3, 4].

Слід зазначити, що сільське господарство і харчова промисловість, навіть в сучасних складних умовах, демонструють високу здатність щодо нарощування виробництва сировинних і продовольчих ресурсів. Проте, якщо макроекономічна ситуація в країні найближчим часом не покращиться, а рівень життя і платоспроможність населення, відповідно, не зростуть належним чином, то зазначені обставини стануть на перешкоді подальшому розвитку продовольчої системи України на інвестиційно-інноваційній основі.

За цих обставин наука, на наш погляд, має забезпечити приріст нових знань щодо глибинних чинників стабілізації макроекономічної ситуації в країні. Для вирішення цього питання є необхідні умови. За двадцять чотири роки реформ Державна служба статистики сформувала достатню статистичну базу даних про спад і зростання національної економіки. До того ж, наука має великий досвід економіко-математичного моделювання, соціально-економічних процесів та застосування методів кореляційно-регресійного аналізу в дослідженнях.

Мета статті – визначити потреби суспільства щодо сировинних і продовольчих ресурсів та потенціал їх забезпечення в умовах ринкових трансформацій національної економіки. Основний акцент при цьому зроблено на вирішенні соціальних проблем населення в частині гарантій продовольчої безпеки.

Виклад основних результатів дослідження. Найважливіші напрями і пріоритети соціально-економічного розвитку держави визначає Верховна Рада України своїми рішеннями про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Заходи щодо їх втілення в життя передбачені відповідними програмами діяльності Кабінету Міністрів України на строк його повноважень. Конкретизація практичних дій знаходить відображення в державних, галузевих, регіональних, цільових, комплексних програмах. Останні розробляються на короткостроковий (1 рік), довгостроковий (5 років) терміни, а також, на основі прогнозних оцінок розвитку економіки на більш тривалий період [5].

В забезпеченні національної безпеки, зокрема її складових: продовольчої, економічної і енергетичної, зростає роль харчової промисловості. Зазначена галузь на початку 90-х років ХХ століття разом із іншими сферами життєдіяльності суспільства розпочала входження в ринкову економіку. Цей процес виявився значно складнішим ніж очікувалося. Переважна більшість країн світової спільноти, впродовж не одного століття розвивалися на засадах приватної власності і конкуренції. На цьому шляху в них були економічні кризи зі згубними наслідками та інші негаразди. Проте набутий досвід щодо їх упередження і подолання

одночасно сприяв удосконаленню ринкових механізмів активізації підприємницької діяльності. Нині ми можемо наочно пересвідчитися у масштабах прогресу передових держав світу, який був досягнутий ними в ринкових умовах. Проте, останні не є безпосередньою гарантією успіху. Навіть серед країн Європейського Союзу з віковими традиціями розвитку економіки на ринкових засадах існує велика диференціація соціально-економічного становища. У вимірах реального часу Україна має пройти цей шлях в десятки раз швидше, враховуючи досвід світової спільноти. Це можливо здійснити якщо темпи її соціально-економічного розвитку будуть вище хоча б середньоєвропейського рівня. В протилежному випадку Україна буде приречена лише наздоганяти інших. На початку ринкових трансформацій вітчизняної економіки нинішнє покоління населення України не мало не тільки досвіду, але й уявлень про спосіб життя за приватної власності і конкуренції. І це не випадково, оскільки впродовж майже 75 років економіка розвивалася на засадах державної власності і планово-директивної форми організації і управління. В зазначених умовах корінна зміна суспільно-політичного устрою та принципів функціонування національної економіки, її галузей і підприємств вимагала великих зусиль для успішного проведення ринкових реформ.

Особливої уваги і навіть обережності необхідно було проявляти при реформуванні продовольчої системи. Від її стабільного функціонування під час ринкових трансформацій залежала продовольча безпека, життя і здоров'я населення, сприятливість суспільно-політичної ситуації в державі зазначеним змінам.

Гарантією зростання добробуту населення, досягнення соціального прогресу, стабільного функціонування продовольчої системи є наявність і родючість чорноземів, вікові трудові традиції землеробів, сприятливі природно-кліматичні умови господарювання на землі, виробничий потенціал сільського господарства і харчової промисловості. Для реалізації цього потенціалу в інтересах суспільства необхідно в зазначеному випадку неодмінно забезпечити високу платоспроможність населення, для підвищення попиту на харчові продукти на вітчизняному ринку, а також, активізувати освоєння зарубіжних ринків сировинних і продовольчих ресурсів.

У 1995 році, на початковій стадії ринкових реформ, в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України наголошувалося що «стратегічною метою змін структури та організаційно-правових форм власності є створення конкурентного середовища, підвищення ефективності виробництва шляхом появи і функціонування на ринку товарів, робіт, послуг широкого прошарку приватних власників...» [6, с. 66].

Разом з тим, за підсумками масової сертифікатної приватизації ще залишалося багато нерозв'язаних проблем. Для їх вирішення Урядом у 1996 році була висунута вимога щодо «забезпечення інвестиційної орієнтації при продажу державного майна, створення умов для виникнення ефективних приватних власників, які мають довгострокові інтереси в розвитку приватизованих підприємств та здійснюють ефективне управління ними, забезпечують істотне підвищення віддачі недержавного сектора економіки» [7, с. 82]. Одночасно і в подальшому вживалися заходи, щодо розвитку і захисту конкурентного середовища.

Характерною особливістю на початковій стадії ринкових перетворень в усіх сферах життєдіяльності суспільства була їх нерівномірність як за темпами, так і глибиною реформування. У 1991–1999 рр. зазначені обставини і багато інших складнощів обумовили погіршення соціально-економічного становища в країні. Повернення справ на краще відбувалося починаючи з 2000 року. Свідченням проявів цих тенденцій є зміна обсягів валового внутрішнього продукту (ВВП), рис. 1.

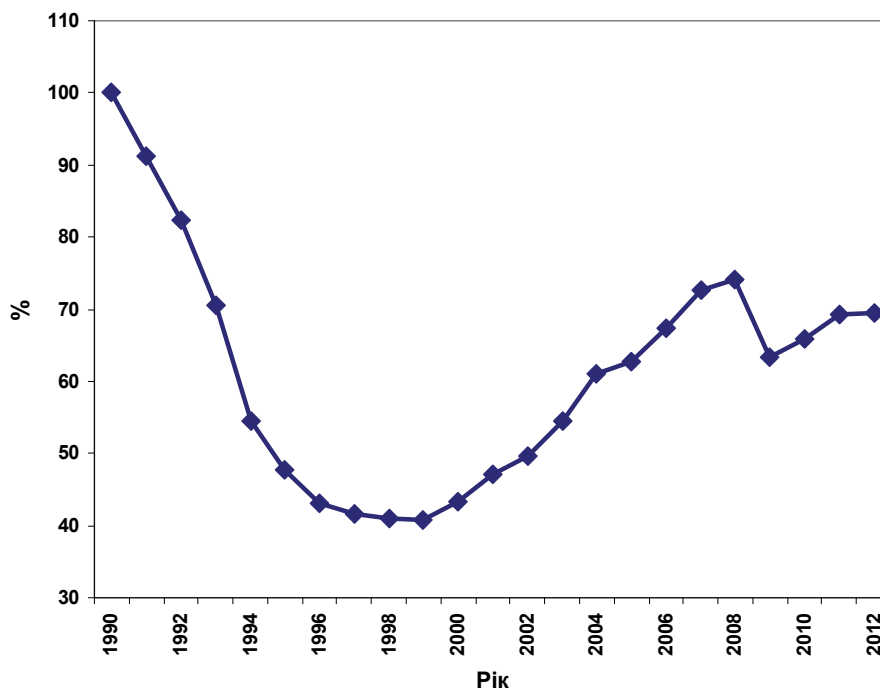

Рис. 1. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту (% до 1990 р.)
Джерело: Статистичний щорічник України за 2012 рік [с. 34].

Наведений графік наочно показує, що за 23 роки від початку ринкових реформ 10 років характеризувалися спадом обсягів ВВП, 11 – зростанням і 2 роки – їх нульовим приростом. Статистичні показники, які характеризують ці процеси наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика тенденцій індесів фізичних обсягів ВВП в Україні

Показник	У середньому за рік				
	1991–1995 рр.	1996–2000 рр.*	2001–2005 рр.	2006–2010 рр.	2011–2013 рр.
ВВП у % до 1990 р.	69,3	41,6	55,0	68,6	69,3
ВВП у % до попереднього року	-13,7	-3,8	+7,8	+1,3	+1,8

* показники 2000 року не враховувалися.

Джерело розрахунків: Статистичний щорічник України за 2012 рік та інші роки.

Зазначені дані показують, що темпи спаду обсягів ВВП у 1991–1999 рр. помітно перевищували темпи зростання в 2001–2013 рр. При цьому у 2012 та 2013 рр. приріст ВВП був нульовий, а у 2014 р. за попередніми даними очікується спад. І, як наслідок, при зменшенні обсягів ВВП на 59,2 відсоткових пункти за 1991–1999 рр. порівняно з 1990 р., зростання відповідного показника в період 2001–2013 рр. склало лише 26,2 відсоткових пункти. На перешкоді досягненню і збереженню високих темпів економічного зростання на початку XXI століття постали світові фінансово-економічні кризи 2004–2005 рр. та 2008–2009 рр., знос виробничих фондів, недосконала структура промисловості, недостатня конкурентоспроможність промислової продукції, низька купівельна спроможність населення тощо.

Ситуація в країні у 2001–2013 рр. щодо виробництва сільськогосподарської продукції та формування платоспроможного попиту населення на харчові продукти може бути охарактеризована на основі даних таблиці 2.

Індекси виробництва, споживчих цін та заробітної плати

Показник	У середньому за рік		
	2001–2005 рр.	2006–2010 рр.	2011–2012 рр.
ВВП (у % до 1990 р.)	55,0	68,6	69,3
Валова продукція с/г (у % до 1990 р.)	59,7	67,2	80,8
з неї:			
- рослинництва	72,5	84,2	107,6
- тваринництва	46,1	49,2	52,9
Індекс споживчих цін, % (грудень до грудня попереднього року)	107,2	114,4	102,2
Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої, % (грудень до грудня попереднього року)	108,4	114,6	102,1
Реальна заробітна плата працівників, % до відповідного періоду попереднього року	119,4	107,6	111,6

Джерело розрахунків: Статистичний щорічник України за 2012 р. [с. 30,68,69,137,379]

В умовах збільшення обсягів виробництва сировинних ресурсів в сільському господарстві України особливо в рослинництві та зростання платоспроможного попиту населення на харчові продукти відбуваються кількісні і структурні зміни у споживанні основних продуктів харчування населенням (табл. 3).

Таблиця 3

Споживання основних продуктів харчування населенням України

на 1 особу за рік, кг

Показник	1990 р.	У середньому за рік					
		1991–1995 рр.	1996–2000 рр.	2001–2005 рр.	2006–2010 рр.	2011–2013 рр.	2011–2013 рр. (до 1990 р.,%)
М'ясо та м'ясопродукти	68,2	49,5	34,3	35,2	48,0	53,9	79,0
Молоко та молочні продукти	373,2	278,8	213,0	221,7	218,4	213,6	57,2
Хлібні продукти	141,0	131,6	124,8	126,9	114,8	110,6	78,4
Цукор	50,0	39,8	32,9	37,7	39,1	37,7	75,4
Олія	11,6	9,7	8,7	11,7	14,6	13,3	114,6

Джерело розрахунків: Статистичний щорічник України за 2012 р. [с. 406] та інші роки.

Після багаторічного спаду в період 1991–2000 рр. споживання м'яса і м'ясопродуктів у розрахунку на одну особу за рік почало зростати і досягло в останні роки майже 79,0 відсотків від обсягів 1990 року. Відповідні показники по молоку і молочним продуктам значно гірші: споживання цієї продукції залишається приблизно на рівні 55 відсотків до показників 1990 року з тенденцією до зменшення.

Виробництво валової продукції тваринництва в Україні в 2001–2013 рр. здійснювалося недостатньо високими темпами порівняно із зростаючим попитом і

споживанням м'яса і м'ясопродуктів на 1 особу за рік. В зазначених умовах для задоволення платоспроможного попиту населення, наприклад у 2012 році, в структурі пропозиції м'яса і м'ясопродуктів імпорт складав 16,5%. Одночасно молочна промисловість також має труднощі із закупівлею сировини вітчизняного виробництва (рис. 2).

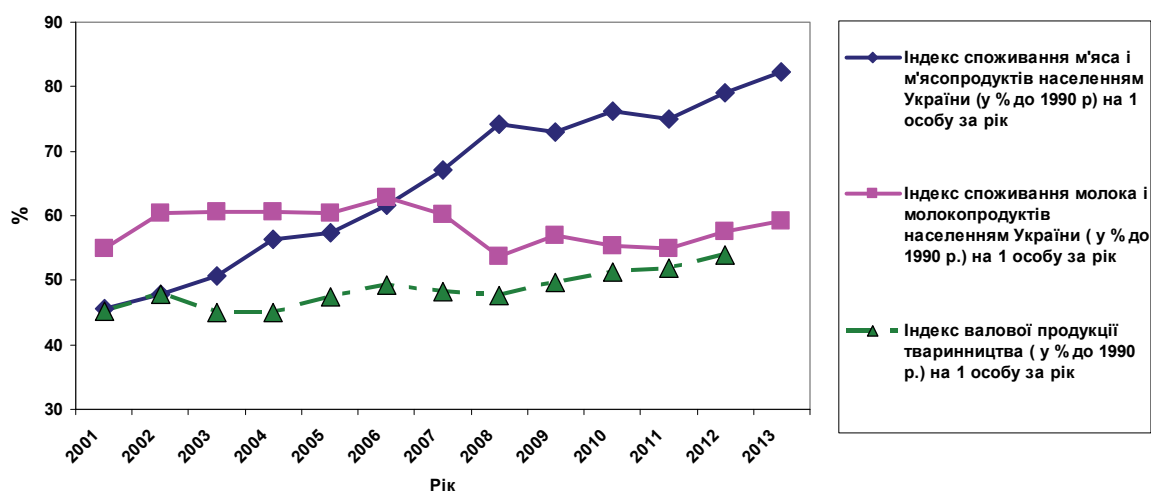

Рис. 2. Індекси виробництва сировинних і споживання продовольчих ресурсів в Україні, у % до 1990 року

Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що нині енергетичні потреби пересічного українця забезпечені. Проте цього недостатньо для повноцінної життєдіяльності людини. Як відомо, повноцінне харчування людини це не тільки енергетичні, білкові та вітамінні компоненти. Особливо важливу роль в забезпеченні здоров'я людей відіграють, зокрема, хімічні елементи і амінокислоти. Тільки рослини здатні накопичувати їх у необхідних пропорціях. В той же час у 2013 році споживання плодів, ягід та винограду на одну особу за рік становило лише 62,5% від раціональної норми.

Висновок. Виконання найбільш важливої соціальної функції національної продовольчої системи України – забезпечення продовольчої безпеки можливе на основі реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства та харчової промисловості в умовах достатньої платоспроможності населення.

Список літератури

1. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України (проект.). – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – 120 с.
2. Саблук П. Т. Національна доктрина продовольчої безпеки / П. Т. Саблук, Г. М. Калетнік, С. М. Кваша та інші // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.
3. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства на період до 2020. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 148 с.
4. Нова стратегія виробництва зернових та олійних культур в Україні / В. Ф. Петриченко, М. Д. Безуглий, В. М. Жук, О. О. Іващенко. – К.: Аграрна наука, 2012. – 48 с.
5. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602-III від 23 березня 2000 р.
6. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. – К., жовтень 1995 р.
7. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : схвалена Постановою Верховної ради України від 15 жовтня 1996 р. № 412.